

Nostalgi-tripp till 60-talet

SONAB OA-5

"Det finns inga högtalare som
tillnärmelsevis kan mäta sig med Stig Carlssons, och
inga
andra grammofoninspelningar
med jämförbar klangkvalitet.

Jag är självisk nog att hoppas på att en gång få
höra något av mina egna verk så fulländat Återgivet."

*György Ligeti (tonsättare), Wien **

• I begynnelsen var Kolboxen (se Hifi & Musik nr 11/87). Även om denna högtalare faktiskt tillverkades under 3 år (1959-1962) nådde den aldrig utanför en trängre krets, och in idag är det ytterst få som känner till den.

Ändå är den urfadern för alla Carlsson-högtalare, och Stig Carlssons principer och idéer har egentligen bara genomgått detaljusteringar sedan dess. Grunddragen och målen har hela tiden varit desamma. Stig har alltid varit mycket noga med att patentera sina konstruktioner och dessa patenthandlingar utgör en fascinerande läsning.

Det är i huvudsak två områden som täcks av dessa patent: Principen för avstämning av baslådan samt elementplaceringarna. Stigs basavstämning innebär att han avsiktligt inte låter basåtergivningen vara helt rak ner till avstämning-frekvensen, vilket är det gängse, utan låter den falla något. I stället får han då en avsevärt mycket bättre transientrespons i de lägre registren.

En bild ur Sonabs första säljbroshyr, troligen från 1960. Vi citerar: "Stig Carlssons berömda ortoakustiska högtalare i utförande för anslutning till valfri high fidelity-förstärkare."

Kolboxen hade, vad gäller elementplaceringen, samma placering av baselementet som Stig alltid använt: Nära golv och vägg. Däremot befann sig såväl mellanregistret som diskanten på stort avstånd från den bakre väggen. Detta skulle snart ändras.

Stora krav

Stig arbetade vidare och hade så småningom två nya högtalare klara; OA-6 (1962) och OA-5 (1963). OA-6 var en direkt utveckling av kolboxen, med inbyggda effektförstärkare och samma element. Dessa var dock placerade på ett helt nytt sätt. Stig har alltid varit intresserad av att förena funktion och estetik, något som gjort alla hans högtalarmodeller ovanligt "ögonvänliga". Såväl OA-6 som OA-5 hade mycket harmoniska proportioner.

Att högtalarna var färdiga innebar dock inte på något sätt att de fanns att köpa. Stig hade bestämt sig för att nu skulle det göras ordentligt.

Det är nu som **Jöran Fredberg** och **Gunnar Lindell** kommer in i bilden. De var intresserade av att marknadsföra Stigs högtalare men de var kanske inte helt beredda på de krav han skulle ställa. Dessa innebar bl a att det bolag som skulle förvärva rätten att tillverka och marknadsföra högtalarna skulle ha ett aktiekapital på minst 500.000 kr. Detta var otroligt mycket pengar på den tiden. Man kan förstå att Fredberg och Lindell blev något tveksamma. Förhandlingarna lades på is.

Det som nu inträffade var en av dessa egendomliga händelser som kantat hifi-historien.

Hösten 1962 hade ingenjören **Jon Idestam-Almquist** publicerat en byggbeskrivning till en transformatorlös rörförstärkare i tidningen **Radio & Television**. Förstärkaren (som är en förträfflig konstruktion som fler av dagens "rörpulare" borde stifta bekantskap med) hade 800 ohms utgång. Philips tillverkade på den tiden sitt berömda element 9710 i såväl 8 som 800 ohms version, varför detta element var ett utmärkt komplement till förstärkaren.

Gör-det-själv

Med Stig Carlssons välsignelse (slutkonstruktionen och mätningarna skedde i Stigs laboratorium)

tog Idestam-Almquist, i samarbete med Ulf Rosenberg, fram en byggbeskrivning till högtalaren (som i allt väsentligt var en OA-5 även om baselementet inte satt ända inne vid väggen som i denna) som publicerades i Radio & Television. Denna tidning torde vara Sveriges mest kopierade och stulna. Det är idag hart omöjligt att på svenska bibliotek finna ett exemplar där de aktuella sidorna inte är utrivna.

Högtalaren presenterades i såväl hög- som lågohmig version. Den höghögiga versionen tillsammans med den ovan beskrivna förstärkaren var länge standardutrustning för svenska audiofiler, och nästan någon sorts officiell standard inom ljudtekniska Sällskapet. Senast i förra veckan blev jag uppringd av en ung entusiast som ärvt en sådan kombination efter sin far och saknade schema över förstärkaren. Han var totalt mystifierad över att något så gammalt kunde låta så mycket bättre än det som kan köpas idag för vettiga pengar.

Plötsligt började del byggas högtalare som aldrig förr i detta land. Det fanns väl inte en brädgård med självaktning som inte hade färdiga satser till högtalaren, och detta var ändå bara början. Enligt Ulf Rosenberg hade det 1968 byggts över 20.000 st!

Statligt stöd

När Fredberg och Lindell märkte vilken gigantisk respons byggartikeln fick, insåg de att man här hade något mycket speciellt. Tidigare hade de sannolikt trott att en högtalare som lät på detta sätt måste vara en komplicerad produkt att tillverka, men då plötsligt mängder av hemgulare uppnådde lysande resultat kunde det inte vara någon match för en industriell tillverkning där man kunde ha kontroll över det hela. Banker kontaktades, och via Svenska Handelsbanken fick man även kontakt med en statlig stiftelse som var beredd att gå in med halva kapitalet.

1966 såg så Sonab dagens ljus och en av de mest lysande epoken inom svensk hifi kunde ta sin början.

Sonabs marknadsföring och reklam (som sköttes av Arbmans reklambyrå) är idag legendarisk och tog fasta på att OA-5 och OA-6 var de perfekta stereo-hög-

talarna. Inget kunde vara felaktigare. Stig hade konstruerat dessa med mono-återgivning som mål. Visserligen fungerade de med stereo också, men det var mer en lycklig tillfällighet. Först i och med den nya högtalarserie som inleddes med modellen OA-116 (1975) skapade Stig en uttalande stereohögtalare!

Nu är detta med mono ingenting man skall rädas. Stig var ju tidigare även verksam som inspelningstekniker och spelade då (vad jag vet) uteslutande in i mono. När man idag lyssnar till dessa inspelningar slås man av att de faktiskt känns mer som stereo än de flesta av de stereoskivor som görs idag!

Modeord

Det är idag svårt att föreställa sig den genomslagskraft som Sonabs marknadsföring hade på hifi-Sverige. Rundstrålning blev modeordet för dagen. Så till den milda grad att man för att överhuvud taget sälja en högtalare vid denna tid måste påstå att den på något sätt var rundstrålande!

En titt i hifi-handboken från dessa år visar att en majoritet av alla högtalare som presenteras där har åtminstone ett element riktat uppåt.

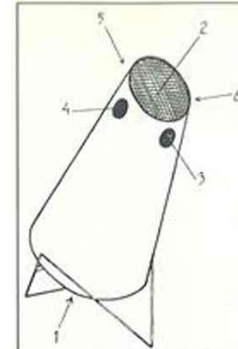
Detta var dock mer en fråga om marknadsanpassning än några reella tekniska rön. Ingen av dessa tillverkare verkade ha någon trovärdig förklaring till var för man gjort på detta sätt.

Stig Carlsson arbetade dock i en strikt vetenskaplig anda, och det finns inte en parameter hos högtalarna som inte är noggrant dokumenterad.

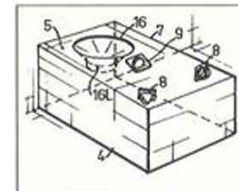
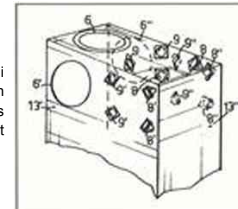
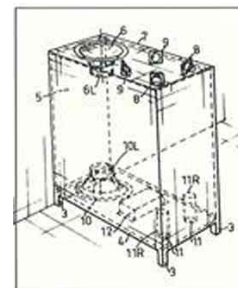
Noggrann planering

Vilka är då Stig Carlssons mål?

Muycket enkelt sammanfattat: "Om högtalaren skall användas i ett normalt vardagsrum skall den också vara konstruerad för att fungera i ett sådant rum". Detta låter självklart men så är det inte. Den helt övervägande delen av alla högtalare på marknaden, då såväl som nu, är inte alls konstruerade för att fungera i ett normalt bostadsrum. Tvärtom görs dom för att ge en rak tonkurva i en helt ekofritt rum. De konstruktörer som bekänner sig till denna filosofi kan sedan delas upp i två undersko-

"Kolboxen" - Stig Carlssons första högtalarkonstruktion. En aktiv mono-högtalare som sedan leddes vidare till OA-sexan.

Teckningar ur patent-handlingarna till OA-6. Lägg märke till att Stig Carlsson samtidigt patent-sökte alternativa placeringar av elementen, liksom en version med endast tre diskantelement.

lor; De som hävdar att en högtalare som konstruerats på detta sätt kommer att fungera också i den mer normala miljön, samt de som menar att skall man lyssna på musik hemma får man alltså satsa på att bygga om sitt lyssningsrum så att det blir "eko-fritt". Sådana rum är sällan speciellt vackra, framför allt inte om de skall vara ekofria vid låga frekvenser.

För att kunna integrera högtalaren i rummet på detta sätt var Stig tvungen att noggrant specificera hur högtalaren skulle placeras; På golvet mot en vägg och inte för nära sidoväggarna.

Stötsten

Just detta med placeringen blev något av en stötsten. Många som kritiserade högtalarna hade just placerat dem fel, på samma sätt som de placerat sina konventionella högtalare. Likaså lät Carlssonhögtalarna sällan speciellt bra i butiksmiljö eftersom dessa placeringsvillkor sällan uppfylldes. Sonab lade ner ett hästjobb på att informera handlarna om detta och får faktiskt ges en stor del av äran för att vi i Sverige fick ett mycket stort antal kvalificerade hifi-butiker.

Nu var inte högtalarna så särskilt beroende av att låta bra i butiken. Den skickliga marknadsföringen, och lyssning hemma hos vänner, gjorde att de flesta kunder bestämde sig redan innan de kom till butiken. Carlssonhögtalare skulle man bara ha.

Piratmarknad

Trots att Sonabhögtalarna med dagens priser i bakhuvudet inte var dyra uppfattades de av dåtidens som tämligen exklusiva. Detta gjorde att det uppstod en ofantlig grå marknad dels bestående av rena pirattillverkare, dels av de ovannämnda brädgårdarna som nu verkligen fick fart på försäljningen av "byggsatser".

Observera att medan den i Radio & Television publicerade byggbeskrivningen var godkänd av och utvecklad i samarbete med Stig Carlsson, var de byggsatser som nu såldes inte det. Anledningen var antagligen att R&T högtalaren såg lite annorlunda ut än Sonabhögtalarna, och alla ville ju ha "äkta vara".

Ett annat problem, som noggrant tagits upp i byggartikeln

men som förbigicks med tystnad av byggsatsförsäljarna, var in-trimningen av baslådan. I Stigs patenterade avstämning ingick en dämpkudde som var placerad runt om och bakom elementet. Dennes dämpning måste justeras noggrant med hjälp av impedansmätning.

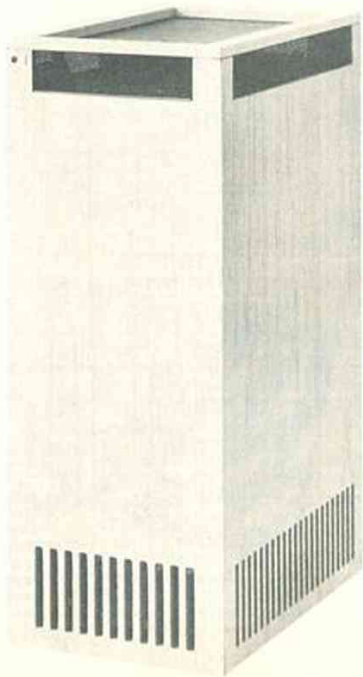
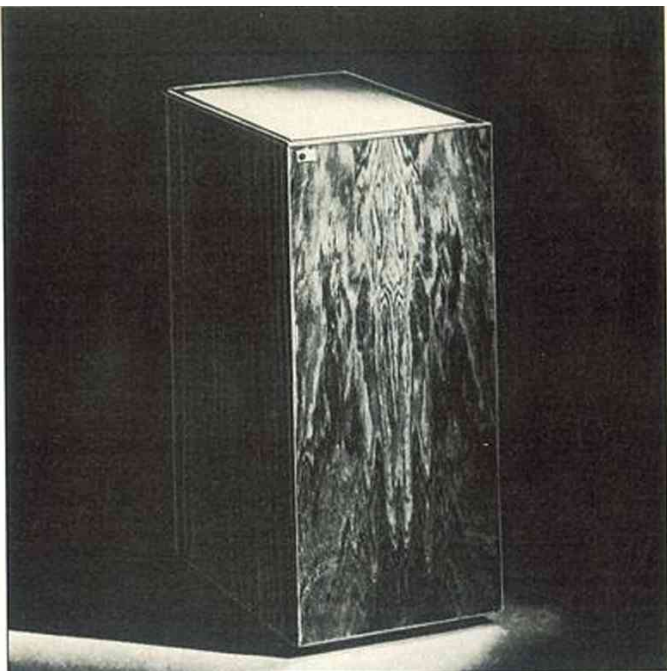
Värre ändå var att flera företag sålde färdiga, mer eller mindre riktiga kopior. Detta utgjorde helt klart patentintrång, men huruvida det någonsin ledde till rättssak vet jag inte. Det värsta i detta sammanhang var att de flesta av dessa kopior var utrustade med andra, "bättre", element än de Stig föreskrivit. Den som tagit del av hur noga Stig Carlsson är med elementen och dess integrering i det kompletta systemet kan lätt inse vilken katastrof detta innebar för slutresultatet.

Minst 70.000!

Eftersom jag lärt känna Stig ganska väl genom åren tror jag mig kunna säga att han sannolikt blev mer nedstämd av det faktum att många människor fick en dålig produkt, än av att han förlorade royaltyn. Stigs inkomster från högtalarna var, för denna tid, närmast svindlande. Jag har inte lyckats få fram någon exakt siffra för hur många högtalare som såldes, men Stig tror att det låg någonstans i storleksordningen 70.000 (om det avser par eller stycken är han inte säker på). Lägg till det minst samma antal hembyggen och piratkopior så förstår ni att ingen hifi-produkt någonsin haft samma genomslagskraft i Sverige.

I Sverige ja. Stig själv har aldrig sett Sverige som marknaden för sina idéer och produkter, och faktum är att Sonab som få andra svenska företag lyckades etablera sig utomlands. Det fanns Sonab-bolag i England, Holland, Norge, Västtyskland, Australien och Frankrike (kanske jag glömt något land) plus distributörer i de flesta övriga länder.

Dock uppskattades inte Stigs idéer överallt. Medan den engelska allmänheten tyckte bra om högtalarna och köpte ordentligt, gjorde den engelska hifi-pressen sitt bästa för att döda produkten (och fortsätter faktiskt fortfarande; Hifi-News tilldelade Sonab 2212 sitt första kalkonpris för något år sedan, samtidigt som man i en bisats undrade hur de

Ovan: OA-5 typ 1 med de nedsänkta elementen. Typ 2 hade ett bockat stältrådsnät som "stod upp" ur lådan. Till vänster: Den första versionen av OA-6. På typ 2 hade träramen i toppen ersatts av samma nät som hos OA-5.

Ytterligare en suggestiv bild ur en drog starkt av Sonabs foldrar: Party-tajm å la 60-tal. Den annorlunda marknadsföringen bitill att göra OA-5 till en stor säljsucce.

kom sig att ägarna till dessa högtalare var så otroligt nöjda!.

OA-5 typ 1 och typ 2

Själv beskriver Stig denna höglarserie som "ett antal tändsticksaskar ställda på höjden", en ganska träffande beskrivning. OA-5 mäter 56 x 24 x 43 cm i den ursprungliga versionen. Typ 2 var högre, 61 cm. Vikten var 10 kg. De fanns att få i en mängd olika utföranden: Teak, ek, furu, valnöt, jakaranda, vittack, samt röd, blå- eller grönbets. Effekttälgigheten var 40 W och tonkurvan höll sig inom ± 4 dB från 42 till 15.000 Hz. Elementbestyckningen utgjordes av ett **Philips 9710 M** bredbands-element och 4 st 5 cm Peerless kondiskanter med beteckningen **MT20HFC**.

Just diskanterna hade många synpunkter på. När OA-5 lanserades började det dyka up domediskanter på marknaden, och Stig konstaterade snabbt att ingen av de som fanns tillgängliga uppfyllde hans krav på tonkurva, distorsion och strålningsmönster.

Inte desto mindre modifierade många sina OA-5or genom att byta till en eller flera domer, och därmed totalt förstöra högtalaren. Men mer diskant blev det, och för somliga är mängden viktigare än kvalitén, så är det tyvärr fortfarande.

I den första versionen satt elementen nedsänkta. Detta var från början av ekonomiska skäl. OA-6 typ 1 hade diskantelementen lite friare monterade men detta var ett dyrt arrangemang med en mycket vacker träram. När typ 2 kom hade man helt enkelt bockat stältrådsnätet så att det kom att stå upp ur lådan och diskanterna kunde då monteras fritt. Högtalaren blev därigenom också lite mer anpassad för stereo enligt Stig. Delningsfrekvensen var så låg som 2.700 Hz och basdelen rullades av med 6 dB/oktav medan diskanterna kopplades in med 12 dB/oktav.

Att köpa begagnad

När man tänker på det enorma antalet tillverkade exemplar

finns det förvånansvärt få original OA-5or på begagnatmarknaden. Om man får tag på ett par gäller samma regler för version 1 och 2. Det viktigaste är naturligtvis att de är äkta, tillverkade av Sonab. Detta är viktigt att påpeka med tanke på det otroligt stora antalet dåliga kopior som är i omlopp.

OA-högtalarnas största fiende är annars damm. Eftersom de är "öppna" uppåt samlas det fullständigt otroliga mängder damm på dem. Samtliga element är visserligen skyddade av ett tyg men oftast måste en rengöring ske. Eventuellt kan en dammsugare med reducerad sugkraft användas, men den största försiktighet måste iakttagas.

Om baselementet lossas kan man helt enkelt ta bort och tvätta den typgäse som sitter om elementet. Kolla då samtidigt elementets kantupphängning. Den är av veckad papp och har en viss förmåga att spricka. Då elementet monteras igen är det viktigt att det sitter på samma sätt och utövar samma tryck mot

dämpkudden bakom. Eventuellt kan en omjustering av dämpningen krävas. Proceduren finns beskriven i byggartikeln i Radio & Television som nämnts ovan. Denna har även omtryckts i Radio & Televisions första elektronikbyggbok.

Hur låter den?

Till skillnad från de flesta andra gamla produkter jag beskrivit under denna rubrik har OA-5 åldrats kraftigt. Den är dock en mycket lättlyssnad högtalare, och kanske en av de allra bästa återgivarna av regn jag vet. Nu regnar det tillräckligt i Sverige för att lyssning till sådant inte skall utöva någon större attraktion. Stigs moderna högtalare är naturligtvis avsevärt mycket bättre, men som nostalgitripp duger OA-5 fortfarande aldeles utmärkt. Och genom sin extrema spridning har den en rumsfyllande förmåga som fortfarande imponerar utan att någonsin låta hårt eller påträngande.

Loud and Proud

HIFIGOTEBORG.se a

Sonab

WANT TO RELAX TO BEAUTIFUL
MUSIC

WELCOME

WE HAVE GOOD HIFI AT YOUR
SERVICE

PLEASE WAIT HERE & A MEMBER
OF OUR TEAM WILL BE WITH
YOU SHORTLY.

Or press finger HERE